

פ ר ק י ם מ צ ר י ם

(לדמותה של מצרים המתעצמת*)

6. המצב הרפואי וציבור הרופאים במצרים עוד לפני כ-40-50 שנה לא האמין רובו של העם המצרי ברפואה המודרנית והעדיף עליה את דרכי הריפוי הישנות והפרימיטיביות. הסיבה לכך - בערות. אמונות תפלות והתנגדותם של חכמי הדת באותה תקופה לכל חידוש מקצועי ומדעי. רבות נלחמו בני העם, תחת השפעת הבערות וזקני הדת, ברפואה החדשה, ועשו זאת באמצעים שונים ולעתים חריפים, כמו שרפת האהלים שניטו מחוץ לעיר בשביל חולים מדבקים, הריסת בתי חולים, הסתרת חולים, סרוב לקבל רפואות, הכאת הרופאים וכו'. בשנת 1896 היה מספר התלמידים בבית הספר לרפואה בקהיר רק שנים-עשר. אולם בינתיים השתנה המצב וביחוד מאז 1919. בית הספר לרפואה נעשה לנרעין של אוניברסיטה ומספר תלמידיו הלך וגדל משנה לשנה. רבים אף לא מצאו מקום לעצמם ונסעו ללמוד רפואה באירופה, ובשובם יסדו בערים ובכפרים בתי-חולים פרטיים, או שסייעו להקמת בתי-החולים הממשלתיים החדשים, מהם קבועים ומהם נודדים. כן הוקמו מוסדות לטיפול בתינוקות, תחנות למלחמה במלריה ובשאר מחלות נפוצות, ומשרדים להסברה רפואית בחלקי הארץ השונים. מספר הרופאים במצרים הוא כיום 4000, כלומר רופא אחד לכל 4500 נפש. זהו הישג שאין להתבייש בו. בהתחשב עם העובדה, שעוד ב-1900 היו במדינה אך עשרות אחדות של רופאים. בשנות 1902-1907 סיימו את בית-הספר לרפואה בקהיר 34 רופאים, לעומת 775 בשנות 1937-1942. ואולם, על אף התפתחותו של השרות הרפואי הולכת התמותה במצרים וגדלה. ב-1900 עמדה על 23 לאלף וב-1940 עלתה עד 28. הסיבה לכך היא שהמחלות המקומיות - בילהרציה, דיונמריה ומלריה - נפוצות מאד, ומספר קרבנותיהן עולה על זה שבסוף המאה הי"ט. התפשטותן נובעת, בעיקר, משיטות ההשקאה הנהוגות כיום. הללו נורמות לריכוז מים רבים במקום אחד, לליחלוח האדמה ולהתהוות ביצות. הרופאים מרבים לטפל בענין זה בוועידות רפואיות הנערכות מדי שנה בשנה, שהן החשובות שבועידות המקצועיות בעולם הערבי. ויאמר, כי בדרך כלל הרופאים הם חלק חשוב בשכבת האינטליגנציה הנוצרת בארץ. יחד עם עורכי הדין (ציבור מהנדסים ניכר אין אתה מוצא במצרים) הם מהווים את חוג האינטליגנציה המקצועית. גם בשטח הרפואה מתחילה מצרים להדק את קשריה הציבוריים עם שאר ארצות של דוברי ערבית והועידות הרפואיות הכלל ערביות תופסות מקום נכבד בתכנית המגע והשיתוף.**

* ראה "מערכות" טז"ז, ע' 16.

** יש לציין כי ועידות אלו, המשתפות נציגים מכל ארצות המזרח התיכון שערבים יושבים בהן (פרט לבלתי-מפותחות ביותר), מורכבות לא על יסוד גיאוגרפי-ארצי כי אם על יסוד לאומי-ערבי, ללא שיתוף הרופאים בני שאר העמים שבמזרח התיכון. באינו מידה מעידה השתתפות רופאי-מצרים

7. תנועת האשה

רבים מן המצרים רואים בחדוב אסמאעיל פחה את יוצרה של תנועת האשה במצרים, כיון שהוא המריץ את אשתו האחרונה, ג'יסים אפת, בשנת 1873, ליסד את בית-הספר הראשון לבנות. אולם ראשיתה של תנועה זו נראתה רק לפני כארבעים שנה, כשעמד הסופר הנודע קאסם אמין ותבע את שחרור האשה והשוואת זכויותיה החברתיות והמדיניות לאלו של הנבר. בענין זה פרסם שני ספרים: „האשה החדשה“ ו„שחרור האשה“, שעוררו רעש גדול בעולם הערבי והאסלמי. כמה מאנשי הדת תבעו להעמיד את המחבר לדין על ספריו אלה, שבאותם הימים ראו כמחננדים למסורת הערבית ולדת האסלם. עד סוף מלחמת העולם הקודמת היתה התפתחותה של תנועת האשה אמית מאור. פעם נתגלתה ופעם נעלמה. שינוי ניכר חל עם הופעתו של סער זגלול פחה, שצידד בזכותה. עמדה לה השפעת מנהיג שתפס את הנהגת התנועה הלאומית במצרים משנת 1918 והיה ראש התובעים מאת האנגלים להכיר בעצמאות ארצו. מאז השתתפה האשה המצרית בוועידות הנשים הבין-לאומיות ובוועידות הפוליטיות של מצרים וארצות-ערב. היא נכנסה לאוניברסיטאות מורחיות ומערביות. יסדה אנודות תרבותיות, חברתיות ופילנטרופיות. מעט מעט הופיעו נשים עורכות דין, סופרות, עתונאיות, שחקניות ומדריכות ספורטיביות, והצעירה המצרית יצאה לרחוב נלוית פנים, בלי מורא אנשי הדת עליה, ואף ישבה על ספסל הלמודים ליד הצעיר. מבין הוועידות שערכו נשי מצרים בשנים האחרונות יש להזכיר את הוועידה להננת ערביי איי בשנת 1938, בה השתתף מספר רב של נשים מאיי, סוריה, עיראק, מצרים ועוד. עם זאת אין מספר הנשים המצריות שקיבלו השכלה כלשהי עולה על 11 אחוז, ועד היום אין זכות לאשה להיות חברה בפרלמנט, בבתי המשפט או בממשלה ונס זכות בחירה לפרלמנט אין לה. כן לא הצליחה האשה המצרית עד היום לשרש את ריבוי הנשים ולרסן את הגרושים*. הסטטיסטיקה האחרונה בבתי הדין הדתיים מראה, כי מספר מקרי הגרושין במצרים הגיע בשנת 1942 ל-69,000, וכי חלק ניכר מהגרושות הפכו לקבצניות וילדיהן, שאת מספרם מעריכים ב-250,000, לילדי רחוב מופקרים, שבחלקם אף נפלו למעמסה על מוסדות השלטון והצבור.

8. בעית החנוך במצרים

בין הבעיות החמורות המטרידות את מצרים זה עשרות בשנים יש לציין ביחוד את בעית דרכי החנוך וצורותיו, אשר בה נעוצה במדה רבה גם שאלת ריבוי האבטלה בין בוגרי בתי הספר. הליקוי הבולט ביותר בחנוך זה הוא העדר מנמה מסוימת. תכופות מוצאים אנו בעתונני מצרים את השאלה — „מהו ומה צריך להיות החנוך שלנו, ובאיזה כוון עליו לחנך את הדור החדש? האם ראוי להדגיש את הצד החקלאי,

ותפקידים הפעיל בוועידות אלו, על הזדהות עם הבלטה כזאת של לאומיות-ערבית דוקא, ובאיזו מידה היא חוצאה של מצב נתון — על כך תוכל ללמדנו רק התפתחות הדברים בעתיד. — המער.
* שהם, לפי החוק האיטלמי הדתי, נתונים לשרירות לבו של הבעל. — המער.

כיון שמצרים היא בעיקר ארץ חקלאית, או את הכוון התעשייתי, או המסחרי? כשהנהיגו השלטונות להלכה את חינוך החובה, ב-1933, לא הביאו בחשבון את ההבדלים העצומים שבין מחוז למחוז אלא הטילו על כל בתי הספר, ככפריים כעירוניים, תכנית אחידה ללא התחשבות בתנאי המקום והאוכלוסיה. הם התעלמו, משום מה, מהעובדה, כי תכנית למודים הערוכה בשביל צפון מצרים אינה יכולה להתאים לכפרים שבאזורי הדרום, אם כי היו להם הזדמנויות רבות, מאז קיבלו לידם את הפיקוח על בתי-הספר ואת הנהלתם, לעמוד על הישגיו הדלים של חנוך בלתי-מותאם כזה. וכך יצא שבאזור אשר תנאיו מחייבים לתת לנוער הכשרה חקלאית מקבל התלמיד מקצת השכלה כללית, שאולי יש בה כדי לשמש מעבר למקצועות אחרים, אבל הכנה לקראת חיי חקלאות אין בה. מכאן השנויים התכופים בעשר השנים האחרונות בתכניות הלמודים, קיצוצים מזה ובזבוז-אמצעים מזה, צמצומים והבטחות לסירונין.

שיטת החנוך הישן, של מצרים המוסלמית-הקנאית, מעלה יתירה היתה בה מצד אחד וחסרון גדול מצד שני. מעלתה היתה בזה, שסינלה את התלמידים לתפוס את המקום המגיע להם במבנה החברתי של הארץ, לפי רוח התקופה, שהכשירה חלק מהם, עיי חנוך במקצועות הדת, לספק את צרכיה הרוחניים של הארץ כמטיפים, דיינים ושופטים-דתיים. חסרונה היה בזה, שלא דאגה כלל להכשרה מקצועית תכנית או להשכלה כללית ושלא נתנה שום אפשרות לכשרונות האישיים להתפתח. התורה שהקנו ראשי אל-אזהרי*, למשל, אסור היה להרהר אחריה. מצוותיה עומדות וקיימות ואין להוסיף עליהן או לנרוע מהן כמלוא נימה.

אך על אף הליקויים בשיטת החנוך החדש ועל אף ההאבקות המרה בין שני זרמי החברה המצרית, המתקדמים והריאקציונרים, בשאלת כוון החנוך ונושאו, אין לומר כי השפעת המערב לא השאירה עקבות בחיי הארץ בשטח זה. בכל ערי מצרים וברוב כפריה נפתחו בתי ספר חדשים. המכללה על שם פואד הראשון בקהיר נעשתה משוכללת יותר ובאלכסנדריה מוקמת מכללה שניה, על שם פארוק הראשון. הלמודים בבתי הספר ובמכללות מתנהלים עיי אנשי מדע מצריים וזרים, ובנוסף המערב: רפואה, הנדסה, משפטים, חקלאות, ספרות, עתונות, היסטוריה ועוד. אמנם כל המוסדות החדשים הללו טרם נתנו את התשובה לשאלה, אם מגמות-ההשכלה הללו ממלאות את התקוות שתולים בהן. הלא עוד צד לדבר. רובו של הדור הצעיר במצרים טרם הגיע לידי הכרה שהחנוך הוא אפילו יותר מהכשרה מקצועית המבטיחה מקום נוח יותר בחברה, שהחנוך הוא קודם כל עיצוב האופי האישי ופיתוח האישיות לשם שירות הצבור והעם, אף מתוך הסחת הדעת מכל טובת הנאה. הסיבה לכך היא אולי שוב זו שתכניות הלמוד, אשר נלקחו מהמערב, — נלקחו ללא הבחנה וללא הסתגלות לתנאי המקום. ונמצא, איפוא, כי החנוך המושאל הזה במעברו מהמערב למזרח נחרקן במדה ניכרת מתוכנו המוסרי

* המכללה המוסלמית-הדתית שבקהיר. מעוז המגמות הדתיות המוסלמיות בחיי מצרים.

מפורסמת מזה דורות בעולם המוסלמי כולו. — המערב.

הנפשי, פרי התפתחות דורות וסכיבה חברתית מסוימת, ונשארה ממנו בעיקר הקליפה. על צורותיה החיצוניות ועל הידיעות הפורמליות הרבקות בה. יצוין כי אחת מבעיות הלמוד במזרח כולו היא שפת הלמודים. השמוש בשפה זרה עשוי לעכב את התפתחותו הכללית של העם, ואלו במצרים היתה, עד הזמן האחרון ביותר, השפה הצרפתית שולטת בכיפה בכל חיי הרוח, החברה ואף במסחר ובכלכלה הגדולה. בזמן האחרון החלה האנגלית יורשת את מקומה של זו בכמה שטחים ומקצועות, כגון בצבא, בענפי הנהלה שונים ועוד*. אך כמובן שלא היה בזה כדי להקל על הבעיה החנוכית של מצרים, דוברת-הערבית. אכן, יורשתה העיקרית של הצרפתית ברוב השטחים הנוגעים לחייה הפנימיים של הארץ עתידה, כנראה, להיות בכיז הלשון הערבית. על כך מעידה הערביזציה המתקדמת והולכת של מכוני ההשכלה הנבוגים וכן של מוסדות שלטון ומשפט. בטווי נמרץ לחזיון זה ניתן גם בתוך חיי הכלכלה, עיי הצו הנזר גם על המפעלים שבידי זרים לנהל את פנקסיהם בערבית, — דבר העתיד לשנות ביסודו את הרכבו של חבר פקירי המסחר ועובדי המשרדים. אלא שדבר זה נוגע כבר בחזיון הכללי של ראשית דחיקת רגליהם של הזרים (והלא-מוסלמים) משטחים שונים בכלכלתה של מצרים.**

9. הצעות ותכניות לשיפור החנוך

מורת הרוח הרווחת בחוגיה ההוגים של החברה המצרית ממצבו של מפעל החנוך מתחילה לובשת גם צורות מוחשיות יותר, הן בניתוח החנוך והן בהצעות לתקונו. בסוף 1943 פירסם מיניסטר החנוך המצרי, נגיב אל-הילאלי פחה, בחוברת מיוחדת בשם "הדרך לשיפור החנוך בארץ-הנילוס", את הדו"ח שלו לפרלמנט ולקבינט על מצב החנוך העיוני והמעשי במצרים בהשוואה לחנוך בארצות הנאורות, כבריטניה וארצות הברית. לאור נסיונם ודעותיהם של חכמי הפדגוגיה בארצות אלו מציע המיניסטר תכנית לשיפור החנוך במצרים והרחבתו. העם המצרי, קובע הוא במסקנות, חייב להקדיש תשומת לב רבה יותר לחנוך, אם רצונו בהתקדמות אמתית. יש להאריך את תקופת למוד-החובה לקטנים, לקיים קורסים של תוספת-השכלה לנוער ושעורי השתלמות למבוגרים, כך שתקופת הלמוד בארץ-הנילוס תהיה רצופה מלידה ועד פטירה.

אולם השיפורים המוצעים — אין להגשימם אלא אם יוצר שווי משקל בין חינוך הפרט לבין סיפוק צרכיה של האומה. כל הפרעה בשווי משקל זה או כל אי-התאמה בין הקיים לבין הדרוש עשויים להרוס את מגמתם העיקרית של השיפורים הללו, שחיא — להעמיד את מפעל החינוך במרכזה של מסכת שלמה של מעשים, המכוונים כולם לחדוש חייה של מצרים ולביסוסם, מבחינה כלכלית, תכנית

* בזמן האחרון התבלטה גם הפעולה המאורגנת והמודרכת להפצת לשונה ותרבותה של אנגליה עיי מוסדות "המועצה הבריטית", השוקדת על הקמת פשענת רוחנית לבריטניה, וויקה תרבותית אליה, בארצות חוץ, ובהדגשה יתרה — בארצות המזרח התיכון. — המער.

** אשר לחינוך חבר-מומחים שידע לשלוט על חיי-הכלכלה במצרים — ראה להלן בפרק "הכשרת מומחים לכלכלה ומגמת המיצור" — המער.

ורוחנית כאחד. כל אי-תיאום בין התקונים והמעשים בשטחים השונים, עשוי לא רק לעכב בעד ההתקדמות, אלא גם להביא לידי אנרכיה בשטח החינוך. ממשלת מצרים הבינה את הדבר, והיא מתאמצת כיום להתאים את הרחבת החנוך לשיפורים בשטחי התיים האחרים. בישיבתו מיום 4 לאוקטובר 1943, שדנה בתכניות לתקופה שלאחר המלחמה, הוּוּל הקבינט המצרי על כל אחד מחבריו לחקור, בתחומי סמכותו הוא, את הבעיות שמצרים עתידה לעמוד בפניהן כתום המלחמה, ולהתאים את הצעותיו ותכניותיו להצעותיהם ותכניותיהם של יתר המיניסטרים, למען תהיה פעולת השיפורים אחידה, ולמען ישלימו חלקיה זה את זה.

בעיות החנוך במצרים הנו, מצד אחד, פחות מסובכות מאלו של הארצות הלוחמות, ומצד שני – חמורות יותר. בארצות הלוחמות שורר מחסור גדול במורים ובאנשי מדע, בבנייני בתי-ספר ותרבות. רבים מהמורים התניסו לצבא ורבים מבנייני בתי-הספר נהרסו בהתקפות-אוויר או נלקחו לצרכי הצבא. לא כן במצרים. היא לא נתקלה בקשיים כאלה. מספר מוריה גדל ומוסדות החנוך והתרבות שלה התרחבו בזמן המלחמה; אך עם זאת אין לומר, כי המעמסה שתפול עליה, בשדה החינוך, תהיה קטנה מזו של הארצות הלוחמות. הרויח של מיניסטר החינוך קובע את ההפך: הוצאות החינוך באנגליה ובְּלס עולות כיום ל-123 מיליון לייש לשנה ומספר תושביהן אינו עולה על 41 מיליון, ובכל זאת רבה הדרישה להגדיל את תקציב החינוך. לפי אומדנתו של מיניסטרו החנוך הבריטי יש להשקיע בחינוך, לשם שיפורים*, עוד 67 מיליון, וכך יצטרף הסכום ל-190 מיליון לייש לשנה. אם יהיה ברצונה של מצרים ללכת בדרכה של בריטניה בשטח זה יהיה עליה, אם תקבל ביסוד את היחס בין מספר האוכלוסים ובין הוצאות החנוך בבריטניה, להוציא על החנוך בלבד למעלה מ-70 מיליון ליימ לשנה, בעוד שתקציב המדינה כולו הוא כיום 65 מיליון ליימ, ומוזה לחינוך 6 מיליונים. נוסף על 70 מיליון אלה יהיה על מצרים להקציב סכום חד פעמי גדול, להקמת בניינים מודרניים למוסדות חנוך ומדע, מאחר שרובם, כעדות הרויח של נייב אל-הילאלי, פועלים בבניינים שכורים שאינם מתאימים לתפקידם.

בשנים האחרונות הרבו עתוני מצרים להתאונן על דלותו של החנוך בארצם, אולם אף אחד מהם לא הציע כל תכנית ממשית לשיפור המצב. לדבריו של המיניסטר, ישנה בדרך כלל הפרזה בתלונות על מצב החנוך בכללו – פרט לענין לימוד-החובה. לימוד זה בארץ אנלפאביתית כמצרים לקוי מאוד, כיון שהתקופה שנקבעה לו היא קצרה ביותר. משך תקופה זו בבריטניה הוא תשע שנים, וכיום עומדים להוסיף עליה עוד שנה אחת** – ואילו במצרים אין היא עולה על שנתיים וחצי ואין איש מערער על כך. סיבה זו בלבד יש בה כדי להסביר את מצבו הירוד של החינוך במצרים. אולם עוד סבה לכך, הנראית למיניסטר החינוך חשובה מן הראשונה, והיא משותפת לכל ארצות ערב: אין מגמה קבועה לחינוך בכתי הספר

* העלאת גיל חובת הלימוד מ-14 ל-15, ומיקונים אחרים בטיב החינוך ובהיקפו. – המער.

** וכעבור שנים מעטות – אף שנה נוספת שניה – עד גיל 16. – המער.

של מצרים. מה החינוך שעמק הנילוס זקוק לו? חינוך איסלאמי, ערבי, פרעניי, אירופי או אמריקאי? חינוך המכוון לחקלאות, תעשייה, מפעלי מים, ספרות או שירה – או אולי לכלם כאחד? כל מעיניו של הפרלמנט המצרי הם – בתקציב, מספר בתי-הספר ומוסדות המדע והתרבות, תכנית הלימודים וכיוון ההרצאות בהם; מגמתם, תועלתם ונוקם של בתי-הספר הזרים, המיסיונים וכו' – כל אלה אינם מענינים אישי. על כן דורש מיניסטר החינוך להקים בהקדם ועדה מיוחדת המורכבת מפוליטיקאים, עתונאים, אנשי-מדע וכלכלה, שתחקור את הבעיות האלה ותתוו שיטה ברורה בשדה החינוך, שיטה שתהיה חובה על כל בתי הספר, בין זרים ובין מצריים, ושכל ממשלה מצרית בין וופדית ובין אחרת, תהיה חייבת לכבדה ולנהוג לפיה.

בסוף הדו"ח שלו מיחד נניב אל-הילאלי פחה את הדיבור על ההפרעות הסוציאליות שהן מכשול לחינוך. כיום יש לשכבות האמידות שליטה מלאה במקצועות החפשיים ואילו השכבות העניות – נחלתן המלאכה והחקלאות. לדעתו, יש לתת לבני כל השדרות חינוך משותף, שיאפשר לכל איש לרכוש את מקצועו לפי כשרונותיו ולא לפי מצבו הכלכלי. וכאן מסתמך המיניסטר על "הספר הלבן לעניני החינוך", שהוצא לפני חדשים מספר ע"י מיניסטרו החינוך בבריטניה, בו מוסברת מדיניות החינוך העתידה של בריטניה לאחר המלחמה: עד השנה האחת עשרה תהיה תכנית הלימודים אחידה. מכאן ואילך יחולקו בתי-הספר (הכוונה לתיכונים) לפי מגמתם המקצועית, ובהתאם לה יכשירו הללו את תלמידיהם לפקולטות אוניברסיטאיות שונות, כמו הפקולטה למסחר, לתעשייה, לרפואה, לעתונאות, למשפטים וכו'. וכך יוכל התלמיד בנערותו, כלומר – לעת כניסתו לבית הספר התיכוני, לבחור לו את מקצועו העתיד. אם ידו משנת – ישלם בעצמו את שכר הלימוד, ולא – תשא הממשלה בהוצאותיו.* אולם כדי להנשים תכנית כנון זו במצרים, ולכוון את התלמידים לחינוך מקצועי, יש הכרח לחולל שינויים יסודיים ביותר בבתי-הספר התיכונים הקיימים. כמה מהם צריך יהיה להפוך לבתי-ספר מקצועיים, ואליהם יתקבלו רק תלמידים מוכשרים ביותר, שבדעתם להמשיך אחר כך את לימודיהם באוניברסיטה. שינוי זה יגרוור בהכרח גם שינויים בתכנית הלימודים באוניברסיטאות, למען תהא זו משלימה את תכנית הלימוד התיכוני ולא נבדלת ממנה לחלוטין. המעבר מן המצב הקיים למצב הדרוש וההכרחי צריך, כמובן, להעשות בהדרגה שאם לא כן תשתרר אנארכיה בכל מוסדות החינוך והמדע. נוסף על כך אין במצרים מספר מספיק של מורים בעלי הכשרה מקצועית מיוחדת שיוכלו לבצע מהפכה זו בזמן קצר. בעל הדו"ח מציע איפוא למנות ליד מיניסטרו החינוך ועדה מיוחדת שתטפל בבעיה זו ותקבע את הדרכים לפתרונה כיום ולאחרי המלחמה, כדוגמת הועדה שנתמנתה בבריטניה והנוכרת ב.ספר הלבן הניל.

הדו"ח של מיניסטר החינוך המצרי נשלח אל הפרלמנט לשם ויכוח ואישור.

* סיכום זה של התעודה הבריטית שניתן בדו"ח המצרי, לקה באי-דיוקים, ובינתיים לבשו הדברים בבריטניה צורה של הצעת-חוק מפורשת. – המער.

כן נדפס בחוברת מיוחדת ונשלח אל גדולי המלומדים, הסופרים, העיתונאים, נשיאי האוניברסיטאות ומנהלי בתי-הספר הנבונים במצרים – לחוות דעת. באחד מעתוני מצרים נאמר, כי במשך עשרים וחמש שנה לא עשה שום מיניסטר-חינוך מצרי צעד כגון זה. עתון אחר כתב, כי יש להניח שהפרלמנט יקדיש ישיבות מספר לדיון על ההצעות המובאות בדו"ח ויחפש את המקורות הכספיים הדרושים לביצוען. והאמת ניתנת להאמר: ארץ כמצרים, הרוצה לעמוד בראש התנועה התרבותית במזרח הערבי, לא תוכל להגדיל עשות בכך כל עוד היא בעצמה מפגרת בשטח זה. עניי עירך ועניי ביתך – עניי ביתך קודמים.

10. האוניברסיטה המצרית

הקשר שבין רמת הישגיה הפנימיים של מצרים ובין תכניות שיתופן של ארצות-ערב בולט גם בפרק ההשכלה הנבונה. לרגל השיחות בין באי-כוח מצרים ומדינות-ערב על שיתוף פעולה בשטח התרבות הרבו העתונים המצריים להעתיר תהילות על האוניברסיטה המצרית על שם פואד הראשון בקהיר. מתארים אותה כמוסד שוה בערכו לאוניברסיטאות אירופה ואמריקה וכבעל תכנית למודים שלמה בתכלית. אמנם הקמתה של אוניברסיטה שיש בה פקולטות להנדסה, חקלאות, משפטים ושאר מקצועות עיוניים ומעשיים, מעידה על התפתחות תרבותית וחברתית של מצרים ויש בה משום סיוע לצעיר המצרי להבטיח את עתידו בחיים, אך את דברי העתונות המצרית על אודותיה אין לקבל כמו שהם, כי המצב באוניברסיטת קהיר עודנו רחוק מאוד מן השלמות. רוב המורים תופסים את מהותו של תפקידם תפיסה צרה ביותר ומסתפקים במתן הרצאה בשעתה, בלי לעשות מאומה ליצירתו של אותו מגע אינטלקטואלי ער, של אותה זיקה, אישית כמעט, בין תלמיד ובין רבו, אשר בלעדיהם לא יתואר שיפוחה של רוח מדעית אמתית ושל יצר-מחקר בין תלמידי-חכמים צעירים. אכן, גם בחייו של מוסד לימודי זה של מצרים המתחדשת והמקבלת מן המערב (להבדיל מהמכללה המושלמית-המסורתית, „אל-אזהר“, הקשורה בכל נימיה בימים עברו ובסגנונם) – רבים הם נילוייהם של מנהגי אתמול, וביניהם, למשל, הדגשת אדנותו של המורה על המתלמד, כלשון הפתגם הערבי: „מי שלימדני אות אחת – הנני עבד לוי“; הפתגם הזה עצמו שגור עדיין בפני מורים לא מעטים, ומורייה-מכללה ביניהם.

וראי שצללים אלה אין גזירה עליהם להשאר קבע בחייה האקדמיים של מצרים, אלא שלפי שעה הם סימפטומים חשובים לדרגת-מעבר מסוימת בהתפתחותה האינטלקטואלית (והחברתית) של הארץ; ורק במדה שתקופה זו תקצר ותהיה תקופת-מעבר באמת, רק במידה ששכבת-האינטליגנציה המצרית תרבה נכסי רוח אמתיים ותטפח אורה מדעית וצבורית ראויה לשמה, רק במדה זו יהיה צידוק וערך למשאלותיה של מצרים, הנושאת עיניה להיות מנהיגה רוחנית בעלת כתר-תרבות, אשר לה התעורה להצעיר קדימה את הארצות הדוברות ערבית של מערב-אסיה ואפריקה הצפונית.

מטרות גדולות כאלו לא תושגנה בלי שיוורם גם מצבו הכלכלי, החברתי

והמקצועי-פרגוני של חבר המורים והמדריכים בכתי-מדרשות נבונים של מצרים. מצבו הכלכלי החמרי הרחוק של המורה, המוכרח לחפש לו משען-פרנסה נוסף מחוץ לכתלי האוניברסיטה ואינו מוצא את הפנאי והיכולת להשתלמות, הוא אחד הנורמים לדלדול כוחותיו של המוסד. רמתו הולכת ויורדת ורבים מן המקצועות בו אינם מעל לדרגה של בית ספר תיכוני.

**
*

בעית המתלמדת באוניברסיטת קהיר בעיה קשה היא. בארץ מוסלמית קנאית כמצרים נראית ישיבתה של הצעירה כאולם ההרצאות, נלוית פנים, בכפיפה אחת עם צעירים, כפריצת-גדר. די בכך שהיא תקשור שיחה עם חבר ללמודים – והמוסדות הדתיים יקפצו על המציאה ויפרסמו את המעשה הנורא בעתוניהם; די בכך שהמורה ישבת אחת מתלמידותיו על הצלחתה, יחייך אליה או יתן לה ציון טוב – והתלמידים יתחילו לארגן ספורים שונים מסביב לענין; די בכך, שהיא תצא בערב מן האוניברסיטה בלויית חבר ללימודים – ומכתבים לעשרות ישלחו אל בני משפחתה ומשפחתו. אין להניח, כי מצרים תתנבר בשנים הקרובות על הנגע החברתי הזה, ומה גם שאין איש דואג לכך. הרי כשם שברכבות ובחשמליות של ארץ-הנילוס יש עד היום מקומות לנכרים לחוד ולנשים לחוד – כך יש לה לאוניברסיטה ספסלים, דלתות-כניסה ומקומות-טיול, לצעירים לחוד ולצעירות לחוד; כי אכן ישן וחדש משמשים עוד בערבוביה בתקופת-מעבר זו של מצרים שהיא גם מרכז לשאלת שחרורה של האשה בעולם הדובר ערבית.

תמונת חייה האקדמיים של מצרים לא תהיה שלמה, באם לא יצוינו גם כמה מנילווייהם הצבוריים. אמנם המדובר כאן מוסב בראש וראשונה על המוסדות האוניברסיטאיים, אך חלק גדול מאד מן הדברים יפה לנבי מוסדות-הלימוד התיכוניים, המהווים מכמה בחינות, יחד עם האוניברסיטאות (ו.א.ל-אזהר' בתוכן) חטיבה צבורית נפרדת מרשת-החינוך העממי, והם גורם פעיל למדי בחייה הצבוריים של הארץ.

דבר ידוע הוא שהאוניברסיטה על שם פואד הראשון בקהיר אינה מקובת תורה בלבד, אלא גם מרכז פוליטי ומפלגתי. במשך עשרים השנים האחרונות לא התרחש במצרים משבר ממשלתי שתלמידי האוניברסיטה לא היו מעורבים בו; מי בהשתתפות באסיפות, מי בכתיבת תזכירים ומי בעריכת מסיבות למנהיגי פלוני או אלמוני. הנכנס לאוניברסיטה ביום של משבר-פוליטי מוצא אותה כמעט ריקה. רוב הסטודנטים הם באסיפות והפגנות, או בכתיחות-חולים ובמאסר, – לאתר התנשויות עם המשטרה; יש מהם שקיפחו בפעולות אלו את חייהם. זיקה זו של סטודנטים אל סערת חיה של מדינה היא חזיון ידוע, ולדעת רבים גם טבעי וחיובי, שמילא תפקיד לא מעט בהנועות גדולות של חברה ואומה, אך במצרים חש אתה בכל אלה טעם בוסר חריף למדי. מספר האגודות הפוליטיות, החברתיות והפילנתרופיות, שבין כתלי האוניברסיטה, מדהים בגדלו. יש מעמידים אותו על 500. בין אלו אגודות בנות שלושה חברים בסך הכל; יושב-ראש, מזכיר ונוזכר; ולכל אחת מצע ותכנית, שברובן הגדול

לא הונשמו מעולם ושאינן להם, על פי רוב, כל קשר ללמודים. עתוני מצרים עוד מנצלים את אינודייה-הקיקיון הללו לתעמולה פוליטית ומפרסמים את תכניותיהם בהפליגם בדברי שבת ועידוד. חזיון בפני עצמו הן תהלוכות-המתלמדים אשר רק לפעמים יש בהן משום הבלטה-עצמית חברתית של הנוער המתלמד.

לאוניברסיטה המצרית אין המנון משלה. בלכת תלמידה בדרך – הם הולכים בשתיקה כבעת לוויה, או שהם שרים את ה„מרש הלאומי המצרי“, ואזי הופכת התהלוכה להפגנה פוליטית לאומית, של מורים ותלמידים כאחד, ואליה נספחים העוברים והשבים ברחובות, בחשבם כי הם מצטרפים להפגנות סולידריות או מתאה. וכשנמאם על התלמידים לשיר ולחזור ולשיר את המרש הלאומי, הם פוצחים בשירי הזמרים המצריים המפורסמים כאום כלתום או עבד אל-והאב. ובכל זאת אין לראות את התהלוכות הללו, ואת ההופעות המאורגנות של המתלמדים, כחזיון ילדותי בלבד. האמת היא כי הפגנות המתלמדים או התפרצויותיהם מילאו כפעם בפעם תפקיד סימפוטומטי – ולפרקים אף תפקיד מניע – ברנעי מתיחות פוליטית במדינה, או ביחסיה עם בעל הברית – בריטניה הגדולה. לעליתו לשלטון של ה„ופדי“ ולחתימת החוזה, המבטיח עצמאות למצרים, קדמו תנועות גדולות, מן הסוג הניל, של נוער מתלמד ובכלל זה, כאמור לעיל, תלמידי בתי-הספר התיכוניים. כשהחלה עולה אחי, בתקופה שלפני פרוץ מלחמת העולם, המפלגה הקיצונית „הלאומית“, שהתקיפה את ממשלת ה„ופדי“ מאותם הימים – נישאה גם מפלגה זו בעיקר על כתפי נוער מתלמד, אשר אורגן בפלוגות של „חולצות ירוקות“, בנוסח ה„חולצות הידוע. כלי ההנכה העיקריים של ממשלת ה„ופדי“, בשטח של ניוס כוחות ציבוריים, היו גם הם, בראש וראשונה, ארגוני נוער ומתלמדים, אשר התנגשו לזו פעם התנגשות פיזית ממש ב„חולצות הירוקות“, ועיי כך נתנו, בין השאר, גם את ההודמנות להכריז על אלו כמסוכנים לשלום הארץ ולחייב ריסון ואיסור. שנות המלחמה הטילו, בהכרח, צמצומים והנבלות גם על צורה זו של מלחמה ציבורית במצרים (הארץ נתונה למשטר של „משפט צבאי“, וראש הממשלה, אשר קשריו עם הצירות והמפקדה הבריטיות אמיצים מאוד, יש לו תואר וסמכויות של „מושל צבאי“ במדינה כולה); אך היא לא שבתה כליל ועוד נכוננו לה עתידות. הנוער המתלמד המצרי, חושיו הלאומיים מתוחים במדה ניכרת לאחר עשרות שנים של האבקות הארץ על עצמאותה. מעוט התעמקותו באינטרסים מדעיים מקל עליו את ההיפנות לרחוב ולהפגנה, ומשפיעה עליו גם קלישות סיכויו להאחו בפרנסה בטוחה (קרי – במשרה ממשלתית) לאחר נמר לימודיו – כי רבו נומרי בתי-הספר ממספר המשרות ומיכולת הקליטה של מקצוע הפרקליטות; והלא פקידות ממשלתית ועריכת-דין הנן, פרט לרפואה, כמעט אפשרויות-ההעסקה היחידות לרוב-רובו של הנוער המתלמד המצרי, הממעט בלימודים תכניים ושימושיים. הנקל, איפוא, לראות כי עצם מבנה הלימודים האקדמיים במצרים, מצד אחד, וסיכווי העבודה והמתיה לשכבת האינטליגנציה, מצד שני, דוחפים את הנוער המתלמד להתעסקות נפרזת ב„סיאסה“ (פוליטיקה), מתוך תקוה להתבלט, לקשור קשרים בעולם המדיני ולהבטיח לעצמו עתיד בפקידות או בעסקנות. אין,

ספק, איפוא, כי ארגונייהמתלמידים, בתורת כוח צבורי-מדיני, לא בקרוב ירדו מעל במתה הצבורית של מצרים.

**

מן הראוי לציין עוד כמה פרטים בחייה האקדמיים של האוניברסיטה המצרית. שכם חלוקת התעודות, שהוא מאורע גדול בחיי הסטודנט הנומר בכל⁶ אוניברסיטה, אינו קיים כלל באוניברסיטה זו. הסטודנט המצרי מקבל את תעודתו מידי המזכיר או באמצעות הדואר, ומכאן ואילך אין הנהלת האוניברסיטה במצרים מתענינת כלל בנורלם של מוסמכיה. אין אצלה אפילו רשימה של מוסמכים ומשלחי-ידם. הנומר נשכח לחלוטין מרנע עזבו את האוניברסיטה; אך אם משחקת לו השעה, והוא זוכה למשרה חשובה, נזכרים בו ואין מקמצים בבקשות המופנות אליו בעניני האוניברסיטה. הרצאות-אורח אינן קיימות באוניברסיטה המצרית. אנשי הממשלה אינם נפנים אליה כלל ומעולם לא שמעו תלמידיה מפיהם הרצאה על מדיניותה של הארץ וכלכלתה. רבים מתלמידי האוניברסיטה ע"ש פואד הראשון לא שמעו במשך כל תקופת למודיהם אף הרצאה אחת מפי נשיא האוניברסיטה, ויש מהם שאפילו לא ראו את פניו אלא מעל דפי העתונות.

מובן שהערות אלה לדמותה של האוניברסיטה בקהיר (האוניברסיטה באלכ-סנדריה על שם פרוק הראשון טרם הושלם ארגונה) אינן ממצות לא את אופי המכללה ולא את תפקידה החיובי בחיי מצרים, אך הן מראות במדה מספקת עד כמה תפקיד זה עורנו ברובו חוץ-לעתידי ועד כמה יש להמנע מלהתייחס אל תכניות ומשאלות בדבר מנהיגות מצרית, תרבותית ותכנית, במזרח הערבי כאל עובדות ומעשים אשר כאילו כבר הושגו והונשמו. זמן רב ועבודה רבה (ואף סיוע לא-מועט מבחוץ, בשטח ההשכלה העיונית והמקצועית) יידרשו כדי להפוך את האפשרויות שבכוח ליכולת שבפועל.

11. הכשרת מומחים לכלכלה ומגמת ה"מיצור"

כותב הטורים האלה עמד במקום אחר (הפועל הצעירי - 1943), להכשרת הסטודנטים⁷ על הבעיה הכלכלית של הכשרת אינטליגנציה מקצועית מצרית לפי צרכיה המעשיים של הארץ, הקשורה קשר ישר אל בעית החינוך המצרית בכללה, ועל הנעשה בשטח זה, בעזרת הממשלה, ועיי יזמה עצמית, ביחוד עיי שינור סטודנטים אל בתי-מדרשות שבארצות המערב. מן הראוי לציין נסיון חדש להקנית הכשרה מעשית מעין זו בתחומי הארץ עצמה.

בשיחה עם עתונאים מסר מיניסטר הכספים המצרי, אמין עותמאן פחה, כי ברצונו להכניס, על חשבון הממשלה, מספר צעירים מצרים מנומרי בתי הספר הנבוהים, כפקידים בחברות מסחר ותעשייה זרות ומצריות, כדי שילמדו את המקצוע. אחרי זמן מסוים של התכשרות יועברו למחלקות המסחר והתעשייה הממשלתיות. אם יהיה ברצונו של אחד הצעירים, לאחר תום תקופת הכשרתו, להשאר כפקיד קבוע בחברה, ואם הנהלת החברה תסכים לכך, תתייחס הממשלה לנסיון כזה בחיוב ותסייע בידי שני הצדדים.

המכיר את מדיניותה הכלכלית של מצרים בשנים האחרונות – לא נעלם ממנו מה מנמתה של התכנית הזאת. לכאורה היא באה לספק למחלקות המסחר והתעשייה הממשלתיות פקידים משכילים ובעלי מקצוע; אולם לאמתו של דבר המגמה היא מרחיקה לכת יותר ותכליתה להנשים את המדיניות הכלכלית שלפיה נהגו כל הממשלות המצריות בעשר השנים האחרונות, היינו, טהור כל חברות המסחר והתעשייה במצרים מזרים והחלשת השפעתם הכלכלית של הגורמים הזרים בתוכה. על מגמה זו מדברים עתוני מצרים בגלוי בתנובותיהם על תכניתו של מיניסטר הכספים. ב„אל־מוקטם“ באו הדברים האלה: „אין מן הצורך לומר, כי כל תכנית העשויה להרבות את מספר הפקידים המצריים, בעלי־ההשכלה, בחברות ובבנקים הזרים והלאומיים תתקבל בברכה על ידי כל בני מצרים, כי יש בכך צעד לקראת הנשמתה של שאיפה המקנת זה שנים רבות בלבו של כל מצרי המקנא לעניני ארצו. ב„אל־בלאג“ נאמר: „הצעירים המצריים שהצליחו לקבל משרות בחברות ובבנקים זרים הוכיחו, כי אין הם נופלים בכשרונותיהם, נאמנותם, חריצותם וכוחם, מן האחרים. ב„אל־מצרי“ נאמר: „אין ספק כי רבוי מספרם של המצרים המכירים מקרוב את עניניהם, פעולותיהם וקשריהם של החברות והבנקים הזרים במצרים, יש בו כדי לחזק במדה רבה את מדיניות ה„מיצור“ ולהקל על הממשלה את תפקידה בנשתה לדון מחדש בזכויותיהן ומעמדתן של החברות הללו.“

ואכן אין ספק, כי כל ממשלה בעלת מדיניות כלכלית נבונה, מן הראוי וההכרח שיהיה לה מספר גדול של מנהלי מחלקות ופקידים, הבקיאים בבעיות הכלכלה ומכירים מקרוב את מנהלי חברות המסחר והתעשייה הזרות שבארצם. אחת הדרכים להקמת חבר עובדים מסוג זה היא – להכניסם לעבודה בחברות אלו, על מנת שיעברו מתפקיד לתפקיד וממחלקה למחלקה ויעמדו על דרכי עבודתן, קשריהן עם חו"ל, הכנסותיהן ורוחיהן. בבואם אחיז לשרת במחלקות הממשלה תהיה להם בדרך זו ידיעה מקפת על עניניה הכלכליים של הארץ, לא רק להלכה כי אם גם למעשה, וכל הכספים שהשקיעה הממשלה בענין זה – לא יהיו לשוא. אולם לשם הצלחת תכנית כנון זו הכרח הוא שמנהלי החברות והבנקים יתנו אמון בפקידים המתכשרים ויהיו בטוחים, כי הללו לא יהיו „מרגלים“ במוסדותיהם או מועמדים „לרשתם“, וכי בהכניסם אנשים אלה לפני ולפנים של עניניהם לא יחפרו המוסדות קבר לעצמם כמו ידיהם וכא יפתחו פתח לחסולם ולהקמת מוסדות מצריים במקומם. אם יהיה בטחון זה – יהיו המוסדות הכלכליים הזרים מעונינים בהקמת חברי־עובדים מומחים שיפעל במוסדות הממשלה וישים קץ לאנרכיה השוררת בהם. לא אחת קבלו מנהלי החברות והבנקים הזרים במשך עשרים השנים האחרונות על כך, שאין בממשלת מצרים בעלי מקצוע מומחים, היודעים מה מועיל ומה מזיק לארצם מבחינה כלכלית, ובאיוז מידה, למשל, רצוי לה להרחיב את קשריה הכלכליים עם הארצות הסמוכות ועם בריטניה ולצמצם את קשריה עם גרמניה, איטליה ויפן. ועוד תנאי עיקרי להצלחת תכניתו של מיניסטר הכספים המצרי: בחירה מוצלחת של הצעירים שישלחו לתפקיד אחראי זה. עד היום היו הקשרים המשפחתיים עם הפקידים הנבונים ואנשי הממשלה והפרלמנט גורם עיקרי בבחירת המועמדים

למשרותיהם. קרובים היו מועדפים על הצעירים המשכילים בעלי תעודות בתי ספר גבוהים כמצרים ובחול. גם עניינים מפלגתיים עושים לא מעט לסיבוך המצב. בנפול ממשלה ובקום ממשלה אחרת במקומה מועברים פקידים ממחלקה למחלקה וממיניסטרויון למיניסטרויון על לא חטא ועברה ומבלי להביא בחשבון אם הם מתאימים לתפקידיהם החדשים. השעמים להעברות אלו אינם נעוצים כל עיקר בטובת העבודה, ואין האשם לא בפקידים, לא במנהליהם ולא בממשלות המתחלפות. אשמה בכך מסורת דורות. עשרות ומאות בשנים הלכה מצרים בדרך זו ולא קל לה להשתחרר מהרגלים נושנים, המושרשים בכל שטחי חייה. אם ייטיב מיניסטר הכספים בבחירת הפקידים לפי קנה מידה של כשרון והשכלה, ולא של מעמד חברתי, ואם יסביר להם מלכתחילה כי תפקידם הוא ללמוד את מקצועם ולא לשאוף להשתלט על החברות הזרות ולהרסן, — יתכן כי תכניתו תצלח וכי הבנה ושיתוף פעולה יתקמו בין בעלי החברות והבנקים לבין פקידיהם החדשים. יתכן גם שנורל הפקידים הללו יהיה שונה מנורל הצעירים שנשלחו לאוניברסיטאות באירופה ובאמריקה על חשבון הממשלה וחזרו בלי להביא כל תועלת לארצם, כיון שלא היו מוכשרים לתפקידם.

וסיכומו של דבר: תהיה מנמתו של מיניסטר הכספים אשר תהיה — אין הזרים והמיעוטים בארץ הנילוס, ובארצות הסמוכות לה, יכולים להתייחס אל התכנית כשוויון נפש. לפי תנובת העתונות המצרית מסתבר שאין היא רואה את האחרות בין הרוב המצרי ובין המעוטים והאוכלוסים הזרים, את השיתוף בפתרון בעיות כלכלה בימים הבאים, — כדבר מוכרח המציאות. אדרבא, היא מזהירה את המועמדים לפקידות, מן הסוג הניל, שעליהם להיות מוכנים להאבקות קשה על מעמדם בתוך המפעלים הכלכליים השייכים על הרוב, כאמור, לבני המעוטים והזרים. כנגד זה ראוי לומר כי לא בטובתה של מצרים הוא להתחיל בביצוע תכנית המיצור בימים אלה, שכן עלול הדבר להתפרש כנסיון חשאי לנשל את הלא-מוסלמים שבמזרח הערבי מעמדותיהם הכלכליות ולהכשיל את תכניותיהן הקונסטרוקטיביות של מדינות הברית לתקופה שלאחר המלחמה; תכניות שעיקרן הוא, כפי שאנו שומעים מראשי האומות המאוחדות, שיתוף פעולה כלכלי וחברתי בין יחידים ועמים על יסוד של שוויון.

אָפֶק רְאִיתֶם הַפּוֹלִיטִית עוֹדְנוּ צַר קָאָד, וְכַמְעַט שְׁאִינוּ חוֹרֵג מִתְחוּמֵי גְדוֹת הַנִּילוּס; אֵד אֵין סֶפֶק רַב בְּכֵךְ שְׁלַחְצֶם שֶׁל אוֹכְלוֹסִיָּה עוֹדְפֶת וְעֲשִׂירוֹת יִתְרָה סוֹפוּ לְהַפְגּוֹת בְּקֶרֶב אֶת עֵינֵיהֶם לְמַפְעֵלוֹת גְּדוֹלוֹת יוֹתֵר, וְהַשְׂאֵלָה הַצְּפוּרָה אֶפְרִיקָאִית, שְׂכִיּוֹם קָל לַעֲשׂוֹת בָּהּ, בְּמִדּוּרִים מְגֻנָּדִים זֶה לָזֶה נִגְוֵד חֲרִיף, תִּהְפֶּךְ לַשְׂאֵלָה בּוֹעֶרֶת.

ת. א. לורנס